

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI /1703
Yayımlar Dairesi Başkanlığı
Özel- Kongre Dizisi / 20-1

9. MİLLETLERARASI TÜRK SANATLARI KONGRESİ 9th INTERNATIONAL CONGRESS OF TURKISH ART

**BİLDİRİLER
CONTRIBUTIONS**

**İKİNCİ CİLT
VOLUME II**

T.C. Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü ve
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Ministry of Culture of the Republic of Turkey and
Faculty of Letters of the Istanbul University

*23-27 Eylül 1991 Atatürk Kültür Merkezi – İstanbul
23-27 September 1991 Atatürk Cultural Center – Istanbul*

© T.C.KÜLTÜR BAKANLIĞI, 1995-ANKARA
ISBN 975-17-1487-7 (Takım)
ISBN 975-17-1488-5 (II. Cilt)

Birinci Baskı, 2.000 Adet

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI MİLLÎ KÜTÜPHANE BASİMEVİ
ANKARA - 1995

Akşehir Seyyid Mahmud Hayran Türbesi'nin Mimari Özellikleri Ve İnşa Evreleri Hakkında Gözlemler

Yekta Demiralp

Anıt mahallesi, Seyyid Mahmud Hayrani Sokak'tadır. Yayınlarda, eserin çevresinde zaviye, hamam, mescid ve bir çeşmenin yer aldığından sözediliyorsa da, bugün bunlardan yalnızca mescid ayakta'dır⁽¹⁾. Sultan Dağları'nın eteğinde yeralan yapı; dağdan yağmur suları ile gelen toprağın zemini yükseltmesi nedeniyle çukurda kalmıştır.

Türbe, inşa malzemeleri birbirinden farklı iki kademe halinde yükselmektedir (Resim 1). Alttı, devşirme malzeme, moloz taş ve tuğlanın düzensiz şekilde örölmesi ile inşa edilmiş, düzgün olmayan kare planlı bölüm vardır (Şekil 1). Bunun üzerinde, onaltıgen kuruluşa oturan dilimli kasnak ve konik külahtan oluşan ve tamamen tuğla ile inşa edilmiş ikinci bölüm yer alır⁽²⁾.

Doğu duvarının ortasında, düz ahşap atkılı giriş vardır. Giriş açıklığının, son onarımlardan önce, üst kesimin "gemi teknesi kemer" biçiminde oyulmuş bir söve ile çerçeveslendiği bilinmektedir⁽³⁾. Girişin üst kesimine, dikdörtgen şekilli mermer üzerine yazılmış onarım kitabesi yerleştirilmiştir. Diğer duvarların ortasında ise, düz ahşap atkılı ve demir parmaklıklı birer pencere yer alır⁽⁴⁾. 1964 yılındaki onarım sırasında, kübik gödenin doğu, batı ve güney duvarlarındaki açıklıkların iki yanlarında birer tane; kuzey duvarındaki pencerenin ise, yalnızca batı kanadında, içi moloz taşla örölmüş birer nişin bulunduğu tespit edilmiştir⁽⁵⁾ (Resim 2). Günümüzde bu kesimlerin yalnızca mermer atkı taşları görölebilmektedir (Resim 3). Prof. Dr. Y. Önge, bu nişlerin türbenin çevresindeki yapılarla ilgili olduğu sonucuna varmış ve bu yapılarla ilgili olarak türbe duvarlarında bunu doğrulayacak duvar bağlantı izlerinin olmayışını, türbenin geçirdiği onarımlara bağlamıştır⁽⁶⁾.

Yapının üst bölümünü oluşturan onaltıgen kuruluşun her bir yüzünde, dikdörtgen çöreklemeler içerisinde, sivri kemerli yüzeysel nişler yer alır (Resim 1). Üçgen alınlıklarla son bulan bu kesimden, üçgen yüzeyler yardımı ile yarım daire kesitli onaltı dilimden oluşan bölüme geçilir. Dilimler arasında, özel kesilmiş yarım daire ve üçgen kesitli tuğlaların üst üste yerleştirilmesi ile oluşturulmuş silmeler vardır.

Dıştan, kareye yakın yamuk bir plana sahip olan türbenin iç köşelerine "L" kesitli ayaklar yerleştirilmiştir (Şekil 1) (Resim 4). Birbirlerine geniş yüzölü sivri kemerlerle bağlanan bu ayaklardan, iki yüzölü pendentifler yardımıyla kubbe yuvarlağına geçilmiştir. Son onarımlarda, kemer içlerine betonarme gergiler ve destek kemerleri inşa edildiği görölmektedir. 1964 onarımında, sıva raspası yapıldıktan sonra, yalnızca güneydoğu köşedeki ayağın batı köşesi ile güney duvarı arasında bitişme çizgisi görölmemiş, buna dayanılarak da bu ayakların ilk inşaata ait olduğu sonucuna varılmıştır⁽⁷⁾. Duvarları, günümüzde sıvalı ve badanalı olan yapının kubbe göbeğinde, altıgen ve yıldız şekilli, firuze ve

patlıcan moru renkli çinilerle yapılmış daire şekilli süsleme göze çarpar.

Prof. Dr. Y. Önge, yapının içini aydınlatan pencerelerden güney duvarı üzerindeki aslında, buradaki bir giriş açıklığının, onarımlarda, alttan ve yanlardan daraltılmasıyla pencere şekline dönüştürüldüğünü belirtmektedir⁽⁸⁾ (Resim 5). Onarımda, sıva raspası yapıldıktan sonra, güney duvarının iç kesiminde bununla ilgili izleri tespit eden Y. Önge, aynı izlere duvarın dış yüzünde rastlayamadığını belirtmekte, bunu da daha önceki onarımlarda izlerin yok edilmiş olabileceğine bağlamaktadır.

Bugün, yapının içinde, sonradan yapılmış üç sanduka vardır. Türbenin orijinal sandukaları XX. yüzyıl başlarında çalınmış ancak, daha sonra ele geçirilerek İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde korumaya alınmışlardır⁽⁹⁾.

Yapıdaki süslemelerin büyük bölümü, kare planlı alt yapının üzerinde yer alan ve tuğla ile inşa edilmiş çokgen ve dilimli bölümün üzerinde yoğunlaşmıştır. Tuğla, sırlı tuğla ve çeşitli şekillerdeki çini levhalarla yapılan bu süslemelerde geometrik, bitkisel ve yazı örnekleri görülmektedir⁽¹⁰⁾.

Seyyid Mahmud Hayran Türbesi, genel şekli bakımından, Anadolu'da inşa edilmiş türbelerden farklı özelliklere sahiptir⁽¹¹⁾. Bu nedenle de, eser hakkında bilgi veren araştırmacılardan bazıları, türbenin genel şemasının, ilk inşa edildiği XIII. yüzyıldaki türbe mimarisine uymadığını, büyük olasılıkla daha sonraları bu şekli aldığını öne sürmüşler ancak, bu konuda daha ayrıntılı bilgi vermemişlerdir. H. Önkâl'in ise, tuğla ile inşa edilmiş ikinci bölümün, onarım kitabesinde okunan 812/1409-10 tarihinde inşa edildiği sonucuna vardığını görürüz⁽¹²⁾.

Prof. Dr. Y. Önge'nin 1964 onarımı sırasında tespit ettiği izler ile bugün yapı üzerinde yer alan izleri yeniden değerlendirdiğimizde, türbenin kare plan oluşturan bölümü ile "L" kesitli ayaklara oturan baldaken kuruluş ve onun üzerine tuğla ile inşa edilmiş çokgen ve dilimli kesimin farklı zamanlarda inşa edildiği sonucunun ortaya çıkacağı kanaatindeyim. Onarım sırasında çekilmiş fotoğraflara ve tespit edilen izlere dayanarak, türbenin ilk şeklinin, büyük olasılıkla düz ahşap çatı ile kapatılmış kare bir palana sahip olduğu daha akla yakın görünmektedir (Şekil 2). Duvar örgüsünde kullanılan malzemenin kalitesi ve yaklaşık 0.90 m. kalınlığındaki duvarların, 7.5 m. çapında inşa edilecek bir kubbeyi taşıyamayacağı nedeniyle ilk yapıda, örtü sistemi olarak, kubbenin tercih edildiğini sanmıyorum. Onarım sırasında ortaya çıkarılan ve Y. Önge tarafından her birinin bir niş olduğu öne sürülen izlerin, kubik gövdeyi çevreleyen, bugün yok olmuş yapılara ait nişler olabileceğini kabul etmek oldukça zordur. Kaldı ki, dört yönden mekanlarla kuşatılmış, bu şemaya sahip başka bir türbe örneği de bilinmemektedir. Bunları, ilk yapıya ait pencere ve giriş açıklıklarının kalıntıları olarak kabul etmek mümkün görünmektedir. Bu durumda kare planlı ilk yapının herhangi bir nedenden dolayı hasar gördüğünü ve ikinci bir inşaat aşamasında geriye kalan duvarların onarıldıktan sonra korunarak, iç köşelere "L" kesitli ayaklara oturan baldaken kuruluş ve dilimli ikinci

bölümün inşa edildiğini düşünebiliriz. Çünkü, sekiz köşeden yalnızca birinde bitişme çizgisinin bulunmaması, baldaken kuruluşun, ilk inşaatta kare planlı mekanla birlikte inşa edildiği sonucuna varmak için yetersiz bir kanıt olduğu kanaatindeyim. Bu nedenlerle de, duvarlardaki niş olduğu belirtilen kesimlerin birer kapı veya pencere açıklığı olduğu; ancak, yapı içinde köşelere yerleştirilen "L" kesitli ayakların bu açıklıkları kapattığı ve dışa bakan birer niş şeklini alan bu açıklıkların anlamsız bulunarak, içlerinin doldurulduğu ve bunların yerine bugünkü açıklıkların açıldığı düşünülebilir (Şekil 1). Bu varsayımı destekleyen diğer nokta da, niş denen unsurların üst kesimlerine atkı taşı olarak, büyük boyutlu devşirme bloklar yerleştirildiği halde, kapı ve pencere gibi tüm duvar etinin delindiği kesimlerde, niye ahşap gibi daha zayıf malzemenin kullanıldığıdır. Prof. Dr. Y. Önge'nin, güney duvarının ortasında yer alan ve giriş açıklığının iki yandan daraltılmasıyla pencere şekline dönüştürüldüğünü öne sürdüğü kesimin de aslında, bir mihrap nişi olması mümkün görünmektedir. Çünkü, duvarın dış kesiminde açıklığa dair bir ize rastlanmaması ve buradaki bir mihrabın kible yönüne uygun olması bunu doğrulamaktadır.

Bu iki inşaat aşamasını kanıtlayan izlerin yanı sıra; 1964 onarımında, dilimli külâhın yıkık bir bölümünden kübik yapıyı örten kubbenin üzerine inildiğinde, kubbe yüzeyinde, Konya'daki Hasbey Darülhüffazı (1421)⁽¹³⁾ ve diğer bazı yapıların kubbe yüzeylerinde yeralan ve tuğlanın, kubbe yüzeyinden dışa taşırılmasıyla yapılan dışlardan bulunduğu görülmüştür⁽¹⁴⁾. İşlevleri hakkında kesin bir bilgi sahibi olmadığımız bu dışlar, eğer inşaat tekniği ile ilgili değillerse, yapının tuğla ile inşa edilmiş çokgen ve dilimli üst kesiminin de, ikinci inşaat aşamasıyla birlikte planlanmadığını akla getirmektedirler.

Sonuç olarak; duvar kalınlıklarındaki düzensizlikten ve kullanılan malzemeden anlaşılacağı gibi, üzeri düz ahşap çatı ile örütülü basit bir kare mekan şeklinde XIII. yüzyıl ortalarında⁽¹⁵⁾ inşa edilen türbe, herhangi bir nedenle hasar görmüş ve 812/1409-10 tarihinde, büyük olasılıkla Konya'daki Mevlana Türbesi'nden (1274)⁽¹⁶⁾ esinlenilerek bugünkü şekilde inşa edilmiştir. Akşehir Sarayı'nın yıkıntılarından toplanan çini plakalar ile desteklenen tuğla süslemen yapımında ise, Akşehir'deki Ulu Cami (1213), Taş Medrese ve Gündük Minare Mescidi (1227) minarelerinin örnek alındığı açıkça görülmektedir.

1964 onarımında izleri rahatlıkla görülebilen, ancak günümüzde yalnızca mermer atkı taşları seçilebilen niş diye adlandırılan bu unsurlardan bir tanesinin içindeki dolgunun, onarımda boşaltılarak incelenmesi, bu konuda tartışmamıza ve belki de yanlış birşey yazmamıza engel olacaktı.

-
1. Yılmaz Önge, "Konya-Akşehir Seyyid Mahmud Hayran Türbesi'nin Restorasyonu", Rölöve Ve Restorasyon Dergisi, II, 1975, s. 77-78; Eski kayıtlardan zaviyenin gelirlerini tespit eden İ.H. Konyalı, bu yapı topluluğunun Ferruh Şah Mescidi'nin batısında bir ana girişi bulunduğunu ve kitabeye de sahip bu girişin günümüze ulaşmadığını söyler (Bkz. İ.H. Kon-

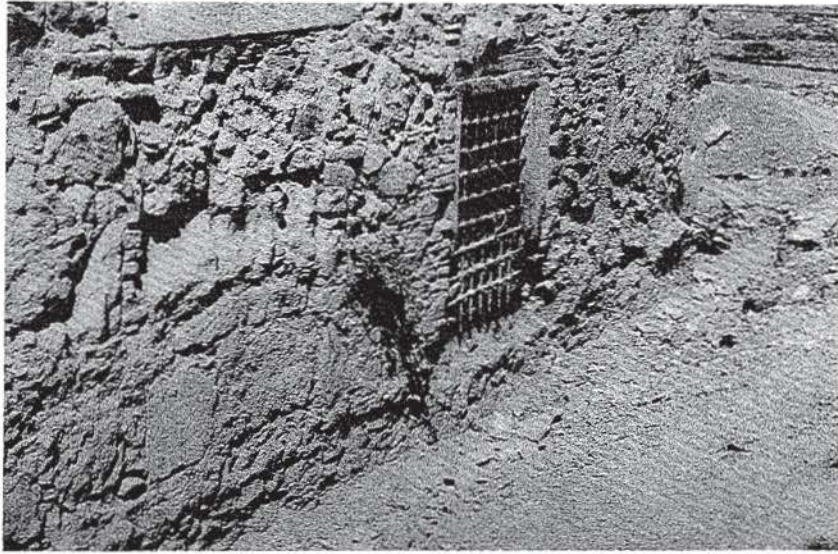
- yah, Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir (Tarihi-Turistik Kılavuz, İstanbul, 1945, s. 440-442); Zaviyenin gelirleri F.N. Uzluk tarafından da tespit edilip yayınlanmıştır (F.N.Uzluk, Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi, Ankara, 1958, s. 42); R. Melül Meriç de aynı girişten sözeder ve çinilerle süslü olduğunu belirterek, Akşehir Belediyesi tarafından "Çocuk Bahçesi" yapılmak üzere 1930-31 yıllarında yıktırıldığını yazanr. R.M. Meriç'e göre, bu girişin yapım yılı 621/1224 dır (R.M.Meriç, "Akşehir Türbe ve Mezarları", Türkiyat Mecmuası, V, 1936,s. 142).
2. 1964 onarımında külahın onaltı diimli pramidal olduğu görülmüştür (Y. Önge, a.g.m., s. 83).
  3. Resim için bkz. Ay. es. Resim 13; F. Soyman-İ. Tongur, Konya Eski Eserler Kılavuzu, Konya, 1944, s. 165 deki resim.
  4. Kuzey duvarındaki pencere, 1964 onarımında sıva raspası sonucunda ortaya çıkan izler doğrultusunda açılmıştır (Y. Önge, a.g.m. Resim 29).
  5. Bkz. Ay. es., s. 79, s. 112 ve 113 deki planlar.
  6. Bkz. Ay.es., s. 79.
  7. Bkz. Ay. es., s. 82.
  8. Bilgi ve resim için bkz. Ay. es., s. 82, Resim 27-28.
  9. Bilgi için bkz. F. Soyman-İ. Tongur, a.g.e., s. 163-164; İ.H.Konyalı, a.g.e., s. 426-440; İ.H.Konyalı, "Akşehir'de Mahmud Hayran Türbesi", Tarih Konuşuyor, 29, Haziran 1966, s. 2368-2369; Örcün Barışta, "Anadolu Beylikler Dönemi Ahşap İşçiliğinden Bir Sanduka", Milli Kültür, 44, Mart 1984, s. 92-93; z. Bayburtluoğlu, Anadolu Selçuklu Dönemi Sanatçıları, I, "Ağaç İş Ustaları", Erzurum, 1988, s. 55; H. Önkak, Anadolu Selçuklu Türbeleri, A.Ü. İslami İlimler Fakültesi Doktora Tezi (Basılmamış), Erzurum, 1977, s. 494-496.
  10. Süsleme için bkz. H. İzet, "Anadolu Çiniciliğini Üzerinde Durulmayan Bazı Teknik ve İşçilik Özellikleri", Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi, Ankara, 19-24 Ekim 1959, Ankara, 1962, s. 248-252; G. Öney, Türk Çini Sanatı, İstanbul, 1976, s. 38; M. Meinecke, Fayancadekorationen Seldschukischen Sakralbauten in Kleinasien, Teil I, Tübingen, 1979, s. 44-53; Ö. Bakırer, Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı, I, Ankara, 1981, s. 437-443; Ş. Yetkin, Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişimi, İstanbul, 1986, s. 110; Süslemede kullanılan çini levhaların, bugün mevcut olmayan Akşehir Sarayı'ndan getirildikleri sanılmaktadır (G.Öney, Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları, Ankara, 1978, s. 102).
  11. Türbeler hakkında genel bilgi için bkz. M. Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", Anadolu (Anatolia), XI, 1967, s. 57-100; O. Cezmi Tuncer, Anadolu Künbetleri I (Selçuklular Dönemi), Ankara, 1986.
  12. Bkz. H. Önkak, a.g.e., s. 492.
  13. Resim için bkz. O. Aslanapa, Türk Sanatı II (Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar), İstanbul, 1973, s. 208, Resim 310.
  14. Bkz. Y. Önge, a.g.m., s. 83.
  15. Seyyid Mahmud Hayran Türbesi'nin ilk inşa tarihi kesin olarak bilinmiyor. Yapı hakkında bilgi veren yayınlı, Necmeddin Ahmed bin Mesud sandukasındaki kitabede yeralan 649/1251-52 tarihini dikkate almadan, Seyyid Mahmud Hayran'ın ölüm tarihi olan 667/1268-69 tarihini türbenin ilk inşa tarihi olarak verirler (Bkz. M. Yusufoglu, "Akşehir Tarinine Bir Bakış", Anıt, 4, Mayıs 1949, s. 20; M. Önder, Mevlana Şehri Konya, Konya, 1962, s.

289; G. Öney, "Anadolu Türk Mimarisinde Anhtık Devir Malzemesi", Anadolu (Anatolia), XII, 1968, s. 23; M. Oluş Arık, a.g.m., s. 86; Y. Önge, a.g.m., s. 77; G. Öney, Türk Çini....., s. 38; A. Meriç, "Akşehir'de Selçuklu Eserleri", Türkiyemiz, XXV, Haziran 1978, s. 3; Ö. Bakırer, a.g.e., s. 436; Ş. Yetkin, a.g.e., s. 110). Eğer tarihlemeyi sanduka kitabelerine göre yapmamız gerekiyorsa, 649/1251-52 tarihini de dikkate almamız gerekir. Bu durumda da yapının ilk inşasını XIII. yüzyılın ortalarına tarihlememiz daha doğru olur. H. İzet ve M. Meinecke yapının, çinilere dayanarak 1275 yılına tarihlenebileceğini belirtirler (H. İzet, "Mevlana Türbesinin Çini kaplamaları ve Anadolu Selçuklu Çiniciliğinin Sanat ve İşçilik Özellikleri", Belleten, XVI/64, Ankara, 1952, s. 577; M. Meinecke, a.g.e., s. 48)

16. Bilgi için bkz. H. Karamağaralı, "Mevlana Türbesi", Türk Etnoğrafya Dergisi, VII-VIII, 1964-65, s. 38-42.

Resim 1. Akşehir Seyyid Mahmud Hayran Türbesi doğudan görünüş

Resim 2. Akşehir Seyyid Mahmud Hayran Türbesi. Güney cepheden ayrıntı (Y.Önge'den)

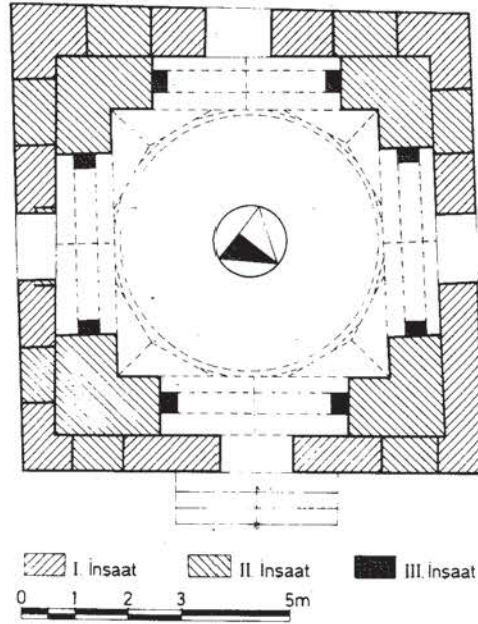
Resim 3. Akşehir Seyyid Mahmud Hayran Türbesi , güney cepheden ayrıntı

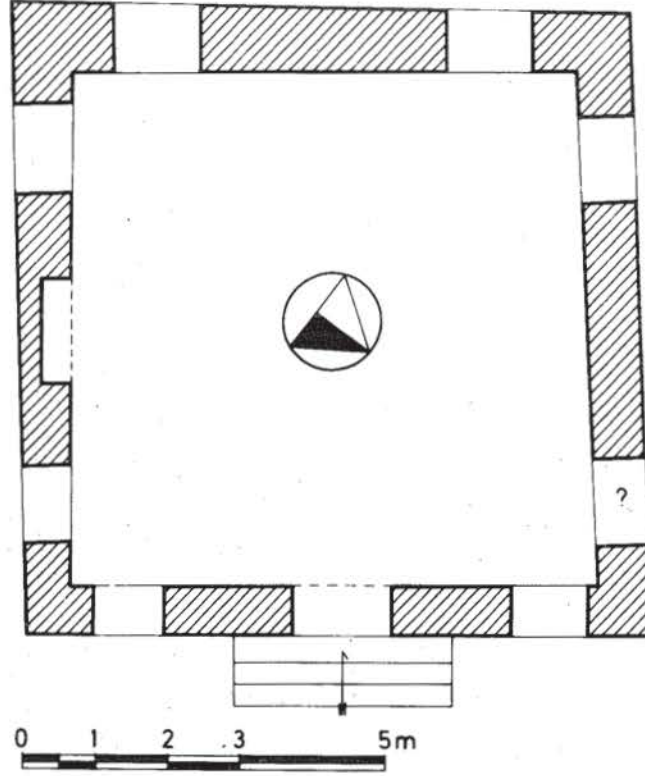
Resim 4. Akşehir Seyyid Mahmud Hayran Türbesi, içten görünüş

Resim 5. Akşehir Seyyid Mahmud Hayran Türbesi , güney duvarındaki pencerenin içten görünüşü (Y.Önge'den)

Şekil 1. Akşehir Seyyid Mahmud Hayran Türbesi plan (Y.Önge'den işlenerek)

Şekil 2. Akşehir Seyyid Mahmud Hayran Türbesi Restitüsyon planı